

Cztery wieki Karmelitów Bosych w Polsce (1605–2005)
Praca zbiorowa pod red. Andrzeja Ruszały OCD
Wydawnictwo Karmelitów Bosych
Kraków 2005

JÓZEF SZYMON WROŃSKI

Krakowski kościół Karmelitów Bosych pw. Niepokalanego Poczęcia NMP z początku XX wieku

PRÓBA SYNTETYCZNEGO UJĘCIA

*Niegdyś Europa cała
Była gotyckim kościołem.
Wiara kolumny związała,
Gmach niebo roztrzącał czołem.*

J. Słowacki

Wprowadzenie

Na początku XX wieku powstały w Krakowie dwa kościoły karmelitańskie: kościół pw. Opieki św. Józefa, przy ul. Łobzowskiej 40, zbudowany w latach 1903–1905, oraz drugi kościół OO. Karmelitów Bosych pw. Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny przy ul. Rakowickiej 18, wznoszony w dwóch etapach: 1907–1910; 1929–1932¹.

Niniejszy artykuł ukazuje kościół OO. Karmelitów Bosych pw. Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny. Zawiera ponadto krótkie kalendarium, ukazujące najważniejsze daty z dziejów budowy kościoła od momentu rozpoczęcia budowy aż do poświęcenia świątyni. Następnie podany jest krótki opis architektoniczny kościoła wraz z próbą analizy architektonicznej oraz interpretacją

¹ Niniejszy artykuł jest zmodyfikowaną wersją materiału: J. SZ. WROŃSKI, *Krakowskie kościoły karmelitańskie zbudowane na początku XX wieku*, „Folia Historica Cracoviensia”, vol. 10, red. J. Urban, s. 475–494.

zjawisk stylistycznych typowych dla pierwszego trzydziestolecia XX wieku. Artykuł zawiera również krótki opis wystroju świątyni.

W podsumowaniu spróbujemy spojrzeć syntetycznie na tę karmelizańską świątynię, stanowiącą zjawisko wyjątkowe w naszym mieście tak pod względem religijnym, socjologicznym, jak i artystycznym.

Kościół Karmelitów Bosych pw. Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny, Kraków, ul. Rakowicka 18 (1907–1910 – 1929–1932)

Kalendarium. Ulica Rakowicka, przy której pierzei zachodniej stoi kościół pw. Niepokalanego Poczęcia NMP, położona jest na terenie Starego Miasta i biegnie od ul. Lubicz wzdłuż cmentarzy (Rakowickiego i Wojskowego) w stronę Biały, wytyczona została w związku z zakładanym w latach 1800–1803 Cmentarzem Rakowickim².

Karmelici bosy – karmelici reformowani to Bracia Bosi Zakonu Najświętszej Maryi Panny z Góry Karmel, czyli gałąź zakonu karmelińskiego, która powstała w wyniku reformy przeprowadzonej w 1568 r. przez św. Teresę Wielką i św. Jana od Krzyża, opierającej się na powrocie do pierwotnej reguły karmelitów z XIII wieku. Karmelici Bosi przybyli do Krakowa w 1604, a rok później osiedlili się na Wesołej, gdzie w 1683 zbudowali klasztor i kościół pw. Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny³. W latach 1611–1617 (przy obecnej ul. Senackiej) powstał klasztor, a w latach 1636–1637 kościół pw. św. Michała Archanioła i św. Józefa (przy obecnej ul. Poselskiej)⁴. W okresie rządów austriackich, za panowania cesarza Józefa II, nastąpiły czasy wielkiego prześladowania Kościoła⁵. W roku 1797 rząd austriacki zamienił klasztor karmelitów bosych przy ul. Poselskiej i ul. Senackiej na więzienie, a kościół, służący przez pewien czas do odprawiania nabożeństw dla więźniów, przebudowano w latach 1872–1874 na pomieszczenia sądowe (biura sądu). W 1956 r. budynki zostały przekazane na cele muzealne, a po roku 1958 poddane ponownej przebudowie.

„Inspiratorami i inicjatorami założenia w Krakowie nowego klasztoru pw. Niepokalanego Poczęcia NMP – pisze ojciec Benignus Józef Wanat – stały się karmelitanki bose w Krakowie na Łobzowie. Na nieustanne ich prośby – czytamy dalej – definitorium prowincjalne w Wiedniu przyjęło dnia 1 czerwca 1905 r.

² *Encyklopedia Krakowa*, red. R. Burek, Warszawa – Kraków 2000, s. 835; (dalej: EKr).

³ W miejscu tym znajduje się obecnie szpital św. Łazarza. Informacja za: *Nie jesteśmy zamknięci*. Z o. Mateuszem Więckiem, przeorem klasztoru OO. Karmelitów Bosych w Krakowie, rozmawiał Marcin Majerek, „Dziennik Polski”, nr 251, 27 X 2002, s. 8.

⁴ EKr, s. 393.

⁵ B.J. WANAT, *Kult Świętego Józefa...*, Kraków 1981, s. 157.

propozycję fundacji w odpowiednim czasie”⁶. Karmelitanki ponowiły prośbę w październiku 1906, przekazując 20 000 koron austriackich na budowę klasztoru pod warunkiem, że prace rozpoczną się z wiosną 1907 roku⁷. W 1906 w maju pozwolenie na budowę wydało Namiestnictwo we Lwowie, a w tym samym roku w listopadzie potwierdził je ks. kard. Jan Puzyna⁸.

Budowa klasztoru i kościoła, którą rozpoczęto jesienią 1907 według projektu Tadeusza Stryjeńskiego (1849–1943), miała być prowadzona pod jego kierunkiem. Ze względu jednak na zbyt wygórowaną cenę oferty, jaką postawiła jego firma budowlana, zrezygnowano z tej propozycji i budowę według jego planów podjął budowniczy krakowski Kazimierz Brzeziński. Ze strony zakonu pracę dozorował o. Andrzej Gdowski z Czernej. Po dwóch latach budowy oddano do użytku część mieszkalną klasztoru, a z dniem 6 grudnia 1909 wprowadzili się doń pierwsi zakonnicy.

Budowa kościoła, a właściwie jego części prezbiterialnej z wieżą i kaplicą boczną, trwała do kwietnia 1910, a 5 grudnia tegoż roku nastąpiło jego poświęcenie przez bpa Anatola Nowaka. Na tę okazję miesiąc wcześniej, w listopadzie 1910, zakupiono w odlewni Hillera 5 dzwonów, a w grudniu – organy. W 1911 r. sprawiono do kaplicy Matki Bożej Ostrobramskiej drewniany ołtarz, wykonany w Gröden w Tyrolu, w znanej firmie Ferdynanda Stüflessera. Natomiast obraz do tego ołtarza ofiarował klasztor w Czernej. Również w roku 1911 zamówiono do ołtarza głównego obraz Madonny Niepokalanej u malarza w Bochni, a także zakupiono w Wiedniu zegar na wieżę. Tym samym zakończyła się pierwsza faza budowy kościoła.

W roku 1913 wybudowano pod kierunkiem Stefana Muellera z Czatkowic skrzydło zachodnie klasztoru, według planów inż. Augustyna Tarkowskiego z Tarnowa.

Po wojnie, w roku 1926, na miejsce zrabowanych w czasie I wojny światowej dzwonów, zakupiono w tej samej firmie Hillera cztery dzwony na wieżę za sumę 2 900 dolarów.

Drugi etap budowy kościoła przypadł na lata 1929–1932. Plany części nawowej z przedsionkiem i bocznymi aneksami-kaplicami sporządził Franciszek Mączyński (1874–1947), a budowę prowadził Stanisław Słowik. Ze szkodą dla architektury – jak wspomina o. prof. Wanat – odstąpiono od pierwotnego planu Stryjeńskiego⁹. Korpus nawowy kościoła miał mieć 5 przęseł, a zrealizowano tylko trzy. Skrócenie kościoła o dwa przęsła podyktowane było względami finansowymi w okresie zbliżającego się światowego kryzysu finansowego.

⁶ Tamże, s. 166.

⁷ Tamże, s. 166, 167.

⁸ Tamże, s. 167. Dzieje budowy klasztoru i kościoła podają za: B.J. WANAT, *Kult Świętego Józefa*, s. 167–168.

⁹ Tamże, s. 168.

Teraz trwało wyposażanie świątyni¹⁰. W 1931 sprawiono do kościoła alabastrowe ołtarze, wykonane w Żurawińskich Zakładach Przemysłu Artystycznego XX. Czartoryskich, według planów architekta Józefa Szostakiewicza. W tym samym roku we wrześniu zakupiono do kościoła nowe organy firmy Riegiera. Wiele krakowskich firm i zakładów służyło swoją pomocą. Firma Polańskiego wykonała żelbetowe konstrukcje do ołtarzy. Prace ślusarskie powierzono zakładowi Oremusa, zaś instalacje elektryczne Jurskiemu. Firma Muranego zajmowała się pracami stolarskimi. Firma witrażowa Jana Kusiaka wykonała witraże do kościoła. Pewne prace malarskie, jak malowanie obrazów do ołtarza św. Józefa i św. Teresy od Dzieciątka Jezus oraz projekt mozaiki do wnęki nad portalem kościoła, zlecono artyście malarzowi Janowi Bukowskiemu. Dnia 11 września 1932 nastąpiła uroczysta konsekracja świątyni, której dokonał Metropolita Krakowski ks. abp Adam Stefan Sapieha¹¹. W dalszym ciągu trwało urządzenie i doposażanie kościoła.

Wspomnianą mozaikę ułożył w roku 1934 Albert J. Pieczonka SJ. Sprawdzonej firmie Żurawińskich Zakładów Przemysłu Artystycznego powierzono w roku 1934 wykonanie ołtarza do kaplicy Dzieciątka Jezus, a dwa lata później do kaplicy Matki Bożej Bolesnej. Oba ołtarze zaprojektował Józef Szostakiewicz. Natomiast ogrodzenie placu kościelnego projektował Franciszek Mączyński.

Opis. Kościół zbudowany jest z cegły z użyciem w detalu ciosu kamiennego, natomiast fundament powstał z kamienia poligonalnego. Kościół ma plan podłużny (40 x 21 m), trzynawowy, bazylikowy. Do korpusu nawowego przylega dwuczęściowe prezbiterium (jakby węższe od nawy głównej, jego druga część ołtarzowa, zamknięta pięciobocznie, jest niższa od pierwszej części), skierowane jest na północny wschód. „Według pierwotnego planu – pisze o. prof. Wanat – główny ołtarz miał się znajdować w miejscu dzisiejszej balustrady w tęczy. Za nim, w miejscu dzisiejszego prezbiterium, zaplanowana była zakrystia, a nad nią chór zakonny”¹², czyli tzw. oratorium. Widzimy tu pewne podobieństwo do kościoła karmelitanek bosych przy ul. Łobzowskiej.

Różne fazy budowy dostrzega się odczytać w sklepieniu krzyżowym kościoła, a przede wszystkim w jego podziale na przęsła. W prezbiterium mamy: wąskie prostokątne przęsło oraz drugie zbliżone do kwadratu, w części ołtarzowej

¹⁰ W następnym roku przeniesiono z siedziby karmelitanek bosych przy ul. Kopernika łaskami słynący obraz św. Józefa, który obecnie znajduje się w ołtarzu nawy zachodniej. Obraz o wymiarach: 281,5 x 170 cm namalowany został techniką olejną na płótnie. Po kasacji klasztoru przez władze austriackie obraz został umieszczony w klasztorze karmelitanek bosych przy ul. Kopernika. Por. [MAJER], *Dwóch architektów*, „Dziennik Polski”, nr 251, 27 X 2002, s. 8.

¹¹ Dziękuję B.J. Wanatowi za cenne uwagi przy pisaniu tej pracy, jak również bratu Krystianowi Lubińskiemu za informacje odnoszące się do kościoła Karmelitów Bosych.

¹² B.J. WANAT, *Kult Świętego Józefa...*, s. 169.

są trzy wąskie prostokątne przęsła, a apsyda zamknięta jest sklepieniem „parasolowym”. W szerokiej i przestronnej nawie głównej znajdują się trzy przęsła prostokątne, ustawione poprzecznie, którym w nawach bocznych odpowiadają trzy wąskie przęsła prostokątne, ustawione wzdłużnie. Gurty, dzielące sklepienia na przęsła, spływają na lizeny, stanowiąc z nimi jedną wspólną całość.

Nawę główną oddzielają od naw bocznych trzy arkady o łuku ostrym. Łukiem ostrym zamknięte są także okna w nawie głównej, w prezbiterium (6 okien w części ołtarzowej), również otwory wejściowe, oprócz głównego portalu. Okna w prezbiterium (trzy w części pierwszej) zamknięte są łukiem pełnym, jak również trzy pary bliźnich okien w prawej nawie (bocznej), umieszczone w płycinie. Nawa lewa nie posiada okien, ponieważ przylega do budynku klasztornego, natomiast otwór drzwiowy, prowadzący stamtąd do klasztoru, zamknięty jest łukiem ostrym. W zakończeniu nawy bocznej znajduje się wspomniany łaskami słynący obraz św. Józefa – Patrona Miasta Krakowa¹³. Obok portalu widnieje tablica pamiątkowa, związana z przeniesieniem słynnego obrazu, wmurowana z okazji 25. rocznicy wzniesienia kościoła¹⁴.

Przy prezbiterium, po obu stronach, mieszczą się aneksy (w prawym kaplica, w lewym zakrystia), o bliźniaczych oknach, umieszczonych w płycinie, oraz jednym dodatkowym oknem; wszystkie zamknięte łukiem pełnym. Pomiedzy lewą boczną nawą a zakrystią wznosi się czworoboczna wieża, założona na rzucie kwadratu, o wysokości 50 m. Pod emporą chórową mieści się przedsionek, z którego przejście do nawy głównej zamknięte jest łukiem ostrym. W przedsionku-kruczcie znajdują się relikwie (z prawej strony św. Rafała Kalinowskiego, z lewej – św. Brata Alberta Chmielowskiego)¹⁵. Po obu jego stronach, na osi naw bocznych, mieszczą się małe aneksy-kaplice, o trzech oknach (dwóch bliźnich, umieszczonych w płycinie oraz jednym – pojedynczym z rozglifieniami). Owe kaplice-aneksy są dostępne z naw bocznych poprzez otwór drzwiowy o łuku

¹³ W r. 1714 rada miasta na posiedzeniu w ratuszu jednogłośnie wybrała św. Józefa patronem miasta Krakowa, a rok później tę decyzję zatwierdził papież Klemens XI. Por. *Nie jesteśmy zamknięci...*

¹⁴ A oto jej treść: „W 25. rocznicę wzniesienia tej świątyni ku czci Niepokalanej Dziewicy Maryi, zacnym fundatorom i fundatorkom, a szczególnie Komitetowi św. Teresy od Dzieciątka Jezus z wyrazami wdzięczności i z zapewnieniem modlitw OO. Karmelici Bosi; 8 XII 1934”.

¹⁵ Po prawej stronie relikwie św. Rafała Kalinowskiego. W niszy o łuku ostrym popiersie, a na czarnej marmurowej płycie napis: „Ojczyzna nie krwi, ale potu potrzebuje”. Poniżej następujący tekst: „Relikwie św. O. Rafała Kalinowskiego 1835–1907, inżyniera, powstańca, Sybiraka, zakonnika, kapłana. Beatyfikowany w dniu 22 VI 1983 w Krakowie, kanonizowany w Rzymie w dniu 17 XI 1991 przez Papieża Jana Pawła II”. Po lewej stronie, pod krucyfiksem znajdują się relikwie św. Brata Alberta. Ciało św. Brata Alberta Chmielowskiego w tym miejscu spoczywało w latach 1948–1983, a po beatyfikacji dokonanej w dniu 22 czerwca 1983 przez Papieża Jana Pawła II, zostało przeniesione do kaplicy Sióstr Albertynek w Krakowie. Obecnie trumienka z relikwiami znajduje się w kościele *Ecce Homo* przy ul. Woronicza 10.

ostrym. Łuk ostry posiada również otwór chóru muzycznego, w który wbudowane są organy.

W wyglądzie zewnętrznym kościoła dominują trzy bryły, nakryte odrębnymi dachami siodłowymi (nad częścią ołtarzową niższy, z wielopolowym zamknięciem, nad prezbiterium i nawą główną o tej samej wysokości kalenicy, ale o różnym rozstawieniu krokwi – nad prezbiterium bardziej stromy) oraz przylegające do nich aneksy, kaplice i nawy boczne, nakryte dachami pulpitowymi. Nad prezbiterium i częścią ołtarzową obite blachą, nad korpusem nawowym pokryte dachówką. Bryłę kościoła opinają szkarpy: przy prezbiterium masywne – uskokowe, przy korpusie nawowym lite, zdobne na całej powierzchni czoła ornamentem ceglany zygzakowatym. W narożach fasady ustawione są ukośnie przypory. Wszystkie nakryte daszkami kapnikowymi. Gzyms wieńczący u nasady dachu ma formę zygzakowatą. Kaplica, usytuowana po prawej stronie prezbiterium, posiada wnękę z oknem trójdzielnym o łuku trójlistnej koniczyny.

Kościół posiada fasadę jakby z dwoma frontonami: fronton przedsionka, zamknięty uskokowym – schodkowym szczytem i za nim fronton korpusu nawowego, zamknięty trójkątnym szczytem, z bogatymi wnękami, zamkniętymi m.in. łukiem schodkowym i dwuramiennym.

Wejście do kościoła zdobi prostokątny, kamienny portal (w nim dwuskrzydłowe drzwi), nad nim blenda („nadświetle”), podzielona dwiema romanizującymi kolumnkami na trzy części, a w niej piękna mozaika. W polu środkowym widnieje Matka Boska Szkaplerzna¹⁶, czczona od XIII wieku, a po prawej stronie św. Teresa od Jezusa – reformatorka klasztoru, natomiast po lewej stronie św. Jan od Krzyża. Nad wnęką „nadświetla” umieszczony jest herb Zakonu Karmelitów Bosych, opasany banderolą, z łacińskim napisem: *ZELO ZELATUS SUM PRO DOMINO DEO EXERCITUUM*¹⁷.

Po prawej stronie fasady wmurowana została w 1963 r. tablica pamiątkowa z rzeźbionymi popiersiami, poświęcona dwóm świętym naszego stulecia: Ojcu Rafałowi Kalinowskiemu (1835–1907) oraz Bratu Albertowi Chmielowskiemu (1846–1916)¹⁸. Wielkim sługą karmelitańskim był Ojciec Rafał Kalinowski, który w 1877 r. wstąpił do nowicjatu karmelitów bosych w Grazu (w stolicy Styrii) w Austrii i w tym zakonie pełnił przez 30 lat swą posługę zakonną. Po odbytych studiach filozoficznych i teologicznych w Raab na Węgrzech, złożył w r. 1881 śluby zakonne. Rok później w Czernej pod Krakowem otrzymał

¹⁶ Na lewej ręce trzyma Dzieciątko Jezus, a w prawej szkaplerz.

¹⁷ „Rozpaliłem się żarliwością o chwałę Pana Boga Zastępów” (1 Krl 19, 14).

¹⁸ Oto jej treść: „1863–1963. W 100-lecie powstania styczniowego, jego bohaterskim uczestnikiem – Sługom Bożym O. Rafałowi Karmelicie Bosemu (J. Kalinowskiemu), Br. Albertowi Ojcu ubogich (A. Chmielowskiemu), złączonym węzłem przyjaźni w walce o wolność Ojczyzny w heroicznej służbie Bogu i bliźniemu. Duchowieństwo i Wierni Archidiecezji krakowskiej”.

święcenia kapłańskie. Położył ogromne zasługi w dziele odnowy polskich zgromadzeń karmelitańskich, pełniąc do końca swoich ziemskich dni stanowiska przełożonego klasztorów w Czernej oraz w Wadowicach. Znając dobrze życie zakonne i zakony karmelitańskie, tak męskie, jak i żeńskie, napisał wspomnienia, które wyszły w czterech tomach¹⁹. Ojciec Rafał Kalinowski był wielkim patriotą²⁰. Zmarł w Wadowicach, a spoczywa w Czernej. W 1983 r. został beatyfikowany na Krakowskich Błoniach przez Jana Pawła II podczas jego drugiej pielgrzymki do Polski, a kanonizowany został w Rzymie 17 listopada 1991 roku. Święto patronalne Ojca Rafała Kalinowskiego przypada 20 listopada²¹.

Stojąca z boku przy korpusie nawowym czworoboczna masywna wieża, przepruta jest w górnej partii jedynie kilkoma małymi otworami „strzelniczymi”, nadającymi jej cech „starożytności”. Posiada ona w górnej kondygnacji zegar, a nad nim (z czterech stron) okno trójdzielne – triforialne. Naroża wieży w górnych kondygnacjach zdobią po trzy wkładki kamienne, w sumie jest ich 12²². Wieża nakryta jest daszkiem namiotowym – brogowym.

Analiza i interpretacja. Kościół OO. Karmelitów Bosych pw. Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny, przy ul. Rakowickiej 18, budowany w dwóch etapach (1907–1910; 1929–1932) nawiązuje wyraźnie do tradycyjnego budownictwa kościelnego, stosowanego w okresie romanizmu i gotyku, a powtarzanego w okresie historyzmu, z tym, że tutaj nieco zmodyfikowanego, uproszczonego i zredukowanego. Usytuowany na parceli, położonej w narożniku ul. Rakowickiej

¹⁹ RAFAŁ KALINOWSKI, *Klasztory karmelitanek bosych w Polsce, na Litwie i Rusi*, t. 1–4 1900–1904.

²⁰ Urodził się w Wilnie. Był synem Andrzeja Kalinowskiego, profesora matematyki Uniwersytetu Wileńskiego, i Józefy Płońskiej. W 1850 r. ukończył Instytut Szlachecki w Wilnie, a następnie przez dwa lata studiował agronomię. W 1855 r. ukończył Mikołajewską Szkołę Inżynierii Wojskowej w Petersburgu, gdzie przez cztery lata wykładał matematykę i mechanikę budowlaną. W 1859 r. podjął pracę przy budowie drogi żelaznej Kursk – Odessa, ale ze względu na złe warunki został na własną prośbę przeniesiony do Brześcia Litewskiego. W 1863 (do maja) Józef Kalinowski (jako oficer w wojsku rosyjskim – z wykształcenia inżynier wojskowy) był kierownikiem Wydziału Wojny na Litwie, a następnie kierował powstaniem styczniowym tamże. Z 24 na 25 marca 1864 r. został aresztowany i skazany na karę śmierci, którą zamieniono na 10 lat katorgi i zesłanie na Sybir (dlatego jest patronem Sybiraków), gdzie przebywał do 1874 roku. Po amnestii, po zwolnieniu z przymusowych robót, w 1868 r. osiedlił się w Irkucku (brał udział m.in. w wyprawach Benedykta Dybrowskiego). Na Syberii uczył polskie dzieci katechizmu. Po powrocie do Wilna w 1874 r. objął w Sieniawie pracę wychowawcy księcia Augusta Czartoryskiego, z którym większość czasu spędził w Paryżu.

²¹ Biogram przygotowano na podstawie: *Litania narodu polskiego – Jan Paweł II. Rozważania – Ilustrowany leksykon polskich świętych, błogosławionych i sług Bożych* w opracowaniu Gabriela Turowskiego, Kraków 2004, s. 88; zob. *Encyklopedia Powszechna PWN*, t. 2, Warszawa 1984³, s. 394.

²² Może to oznaczać 12 apostołów, 12 miesięcy, w tym cztery pory roku po trzy miesiące.

i Lubomirskiego, fasadą zwrócony jest w kierunku południowo-zachodnim. Do kościoła, od strony nawy bocznej, wieży i zakrystii, przylega klasztor karmelitów bosych, zbudowany z cegły, założony na rzucie litery L (podpiwniczony, dwupiętrowy). W tym założeniu widać cechy wspólne dla tego kościoła i kościoła jezuitów, a także w jakimś stopniu kościoła redemptorystów przy ul. Zamoyskiego w Podgórzu. W przypadku kościoła karmelitów bosych brak dostatecznych środków finansowych „wymusił” w pewnym stopniu architekturę zwartą i mniej ozdobną w stosunku do realizacji kościoła Serca Jezusowego, przy ul. Kopernika²³.

Budowany w latach 1907–1910, przez inż. Kazimierza Brzezińskiego według projektu Tadeusza Stryjeńskiego, kościół OO. Karmelitów Bosych pw. Niepokalanego Poczęcia NMP przy ul. Rakowickiej 18, dokończony jednak z braku środków finansowych dopiero w okresie międzywojennym w latach 1929–1932 przez Franciszka Mączyńskiego (i tak w wersji zredukowanej), jest skromny, a „kubiczna” czworoboczna ceglana wieża, w narożach „wzmocniona” jedynie „punktowo” kamiennymi ciosami (motyw zaczerpnięty z jezuickiego kościoła Serca Jezusowego, jakże jednak odmiennie zastosowany)²⁴, posiada w górnej partii triforialne – historyzujące otwory dzwonowe. Oprawne w kamienne obramienia (motyw znany również z kościoła Serca Jezusowego), które miały przydawać całemu założeniu pożądanej „starożytności”. Kościół jezuitów i kościół karmelitów bosych, pomimo odmienności planów i ich brył, posiadają zbliżone formy architektoniczne (jest to tzw. formalne powinowactwo z wyboru), a ich wieże, tworzące dominanty urbanistyczne w tej części miasta, robią wrażenie, jakby chciały ze sobą „porozmawiać” o stylu z początku XX wieku.

Podsumowanie

Może nie przełom, ale pewna zmiana jakościowa w stosunku do tego, co działo się dotychczas w architekturze sakralnej, zaczyna się już w pierwszych latach XX wieku (jeszcze na kilka lat przed I wojną światową). Pomimo obowiązującego ciągle w tym okresie jeszcze „starego” wzorca, uświęconego tradycją, następuje powolna jego modyfikacja, polegająca na upraszczaniu (rezygnacji z układów transeptowych) lub centralizacji układów przestrzennych (skracaniu korpusu nawowego i stosowaniu transeptu) oraz swobodnym ugrupowaniu brył. Ten stary wzorzec, stosowany rygorystycznie w okresie późnego – ścisłego historyzmu, ulega rozchwianiu w secesyjnym, zmodernizowanym historyzmie i przetworzeniu

²³ Zob. J. Sz. WROŃSKI, *Kościół Krakowa wybudowane w XX wieku – studium historyczno-architektoniczne*, Kraków 2004 (praca przygotowana do druku).

²⁴ Motyw kamiennych ciosów (inkrustowanych) występuje również w kościele Opieki św. Józefa przy ul. Łobzowskiej. Por. J. Sz. WROŃSKI, *Krakowskie kościoły karmelitańskie*, s. 475–494.

we wczesnym modernizmie. Upraszczenie kształtów – to po pierwsze szukanie w architekturze siły wyrazu, a po drugie jest to próba stworzenia ze „starego” czegoś „nowego”. Różnica w stosunku do tzw. pierwszego okresu poszukiwań polega na tym, iż zaczęto rezygnować z bogatych form gotyku, a zwrócono się do prostych, przysadzistych bez zbędnych ozdób form romańskich, prezentujących zwartość i jednorodność uformowań architektonicznych.

Kościół OO. Karmelitów Bosych pw. Niepokalanego Poczęcia NMP przy ul. Rakowickiej 18, budowany w dwu etapach: pierwszy (1907–1910) wieża prezbiterium według projektu Tadeusza Stryjeńskiego, realizacja Kazimierz Brzeziński, drugi (1929–1932) korpus nawowy i kaplice według projektu Franciszka Mączyńskiego, wykazuje pewne zbieżne formy z kościołem jezuitów przy ul. Kopernika, z tym, że formy w kościele karmelitańskim zostały zredukowane (uproszczone)²⁵. Gotyckie formy i nawiązania do stylu późnego średniowiecza odpowiadały protoekspresjonizmowi w ówczesnej architekturze z jednej strony, z drugiej zaś ulegano bezwiednie ówczesnym modom na architekturę „pełnego wyrazu”, a taką dawała architektura o podłożu gotyckim, z lekkim „nalotem” art déco.

Kościół Karmelitów Bosych przy ul. Rakowickiej 18 to architektura dwóch faz budowlanych; pierwszą, uproszczoną, jakby „romanizującą”, niemal bezdekoracyjną, cechuje wspólnota form „inkrustowanych” z kościołem przy ul. Łobzowskiej, w drugiej „gotycyzującej” wyróżniają ją delikatne formy zdobnicze art déco. Trudno orzec, czy oschłość form zwartych i uproszczonych to wynik oszczędności i braku środków, z jakimi borykali się budowniczowie kościoła czy wpływ form idących z Zachodu, np. giełdy amsterdamskiej architektury Hendrika Petrusa Berlage’a²⁶. Sądzę, że pierwszy miał decydujący wpływ na „przerwanie budowy”, drugi z kolei oddziałł na jakość formalną kościoła w tym okresie²⁷.

²⁵ J.L. KONTKOWSKI, *Jezuicki kościół Serca Jezusa w Krakowie*, Kraków 1994, s. 395.

²⁶ *Hatje-Lexikon der Architektur des 20. Jahrhunderts*, hrsg. von Vittorio Magnago Lampugnani, Bonn 1998, s. 43.

²⁷ W. BAŁUS, *Architektura sakralna w Krakowie i Podgórzu*, [w:] *Sztuka sakralna Krakowa w wieku XIX*, cz. 1, Kraków 2004, s. 136.